

Ворислик ҳуқуқи қонун ва васиятнома бўйича ворислик, васиятноманинг аҳамияти

Мамлакатимиз мустақилликка эришгач, Президентимиз Ислон Каримов томонидан ишлаб чиқилган тараққиётнинг "ўзбек модели" ҳаётимизга изчил ва босқичма-босқич асосда кенг татбиқ этиб келинмоқда. Ривожланишнинг ушбу миллий йўли замиридаги беш машҳур тамойил асосида замонавий, маданийлашган, инсонга фаровон турмуш яратиб беришга хизмат қиладиган, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти эл-юртимиз учун истиқболли экани белгилаб олинди.

Истиқлолнинг дастлабки йиллариданоқ Конституциямизда бозор муносабатларини ривожлантиришга қаратилган Ўзбекистон иқтисодиётининг негизини хилма-хил шакллардаги мулк ташкил этиши, барча мулк шакллариининг тенг ҳуқуқлилиги кафолатланди. Шунингдек, мулкчилик, ер, уй-жой фондини, мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисидаги бир қатор қонунлар қабул қилинди.

Айтиш керакки, мамлакатимизда босқичма-босқич амалга оширилган иқтисодий ислохотлар давомида бозор муносабатларининг давр талабларига мос равишда тадрижий ривожланишига доимий эътибор қаратилди. Жумладан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти кенг қўллаб-қувватланди.

Натижада қисқа вақт ичида фуқаролар қонун билан тақиқланмаган турли шакллардаги кўчмас ва кўчар мулкларнинг эгасига айланди. Уй-жойлар, шунингдек, нотурар-жой бинолари, яъни ошхона, меҳмонхона, савдо дўконлари, корхоналар ва транспорт воситалари, акциялар ва бошқа қимматли қоғозлар, ер участкалари, фермер хўжаликлари ҳамда чорва моллари шулар жумласига киради.

Маълумки, муқаддас заминимизда яшаб ўтган аجدодларимиз асрлар мобайнида хусусий мулкни одат ва ўрнатилган тартиб-қоидалар асосида тасарруф этиб келган. Бу борада баъзан учрайдиган низоли ҳолатлар оқилона тарзда самарали ҳал қилинган. Шу жумладан, хусусий мулк эгасининг вафотидан кейин ундан қолган мол-мулк тақдирини белгилаш, уни кимнинг эгалигига беришга ҳам ғоятда жиддий ёндашилган.

Қадимда биргина ер ҳовлиси, уй-жой, рўзғор буюмлари, иш қуроли ва чорва молларига нисбатан хусусий мулкчилик мавжуд бўлиб, шахснинг вафотидан кейин ушбу мол-мулк урф-одат бўйича марҳумнинг фарзандлари эгалигига ўтган. Шунингдек, айрим

мажбурият ҳуқуқлари, масалан, марҳум ҳаётлигида олган қарзини қайтариш жавобгарлиги ҳам фарзандлар зиммасига юкланган.

Мустақиллик шарофати билан ҳуқуқий демократик давлат ва эркин фуқаролик жамияти барпо этиш йўлини танлаган Ўзбекистонда мулкдорлар синфи вужудга келиши асносида мавжуд мулкнинг авлоддан-авлодга ўтишини ҳуқуқий тартибга солиш зарурияти туғилди. Шу маънода Конституциямизнинг 54-моддасида: "Мулкдор мулкига ўз хоҳишича эгаллик қилади, ундан фойдаланади ва уни тасарруф этади", деган қоида мустаҳкамланди.

Айтиш керакки, ушбу конституциявий қоида асосида ишлаб чиқилган ва 1997 йил 1 мартда қабул қилинган Фуқаролик кодексининг V бўлимида мулк эгасининг вафотидан сўнг унинг барча мол-мулки ворисларига ўтишига доир меъёрлар белгилаб қўйилди. Яъни мулкдор ҳаётлик чоғида ўзининг юқорида қайд этилган мулкка нисбатан барча ҳуқуқларидан тўлиқ фойдаланади. Шунингдек, у ҳаётлик чоғида ўз мулкининг вафотидан кейинги тақдирини васиятнома қолдириш орқали олдиндан белгилайди.

Айни чоғда амалдаги қонун меъёрларида мулк эгасининг вафотидан сўнг унинг барча мол-мулки ворисларига ўтиши белгилаб қўйилган бўлса-да, васиятнома қолдирилмаган ҳолларда баъзан айни бир мулкни бир неча меросхўр ўртасида тақсимлаш билан боғлиқ низолар келиб чиқиши, бунинг оқибатида ака-ука, опа-сингиллар ўртасида зиддиятлар юзага келиши ва ўртада меҳр-оқибат йўқолиши ачинарли ҳолдир.

Мерос мулки билан боғлиқ низолар бўйича суд амалиёти таҳлилидан кўринишича, бу борада низоларнинг келиб чиқишига асосан амалдаги қонун талабларини чуқур англаб етмаслик ва оқибатда ворислар томонидан бир-бирининг қонуний ҳуқуқларини тан олмаслик сабаб бўлмоқда.

Судлар томонидан ўтган йили мерос билан боғлиқ 951 та иш кўриб чиқилиб, шундан 748 та даъво қаноатлантирилган. Лекин мерос мулкининг ворислар ўртасида қонун асосида тақсимлаб берилиши ҳам барча ҳолатларда низога барҳам беради, деб бўлмайди. Чунки бу бир тараф иккинчи тарафнинг қонуний ҳуқуқларини тан олиши билан боғлиқ бўлиб, баъзан суднинг қонуний ҳал қилув қарори қабул қилингач ҳам, низо бутунлай барҳам топмаган ҳолатлар ҳам афсуски, ҳаётда учраб туради.

Суд амалиёти таҳлилидан кўринишича, ворисликка доир низоларнинг аксарияти васиятнома қолдирилмаган ҳолларда ва бошқа турдаги низолардан фарқли ўлароқ, фақат яқин қариндошлар

ўртасида юзага келади. **Мерос қонуний тарзда васиятнома асосида расмийлаштирилган ва шу асосда ворис томонидан қабул қилинган ҳолларда эса, бу ҳолат кузатилмайди.**

Шунга кўра, мерос билан боғлиқ низоларнинг олдини олиш мақсадида, бу борадаги амалдаги қонунчилик талаблари, ворислик ҳуқуқи ва васиятнома хусусида қуйида батафсил маълумот беришни лозим топдик.

Айтиш керакки, ворислик ҳуқуқи фуқароларнинг хусусий мулк ҳуқуқи билан чамбарчас боғлиқдир. Хусусий мулк эгасининг ўз мулкига нисбатан эркинлиги, манфаатлари ва ҳуқуқлари муҳофазаси Конституциямиз ва миллий қонунчилигимизда мустақамлаб қўйилган. Жумладан, Асосий Қонунимизнинг 53-моддасида хусусий мулк бошқа мулк шакллари каби дахлсиз ва давлат ҳимоясида экани, 36-моддасида эса, ҳар бир шахс мулкдор бўлишга ҳақлилиги, банкка қўйилган омонатлар сир тутилиши ва мерос ҳуқуқи қафолатланган.

Шунингдек, амалдаги Фуқаролик кодекси меъёрларига мувофиқ, вафот этган фуқаронинг мол-мулки ёки мулкка бўлган ҳуқуқ ва мажбуриятлари фақат икки ҳолатда қонун бўйича ворисларига ўтади. Биринчидан, фуқаро мулкининг ўзи вафот этгандан кейинги тақдирини олдиндан белгилаган, яъни васиятнома қолдирган ҳолларда васиятнома асосида унинг мол-мулки ёки мулкка бўлган ҳуқуқ ва мажбуриятлари қонун бўйича ворисларига ўтишини кўзда тутса, иккинчидан, вафот этган фуқаро васиятнома қолдирмаган ҳол билан боғлиқдир.

Мулк эгаси мулкининг ўзи вафот этганидан кейинги тақдирини олдиндан, яъни ўзи ҳали ҳаётлигида белгилаши мумкин. Бу тегишли тартибда тасдиқланган васиятнома орқали амалга оширилади ва Фуқаролик кодексининг 1120-1133-моддаларида белгиланган васият бўйича ворислик ҳақидаги меъёрлар билан тартибга солинади.

Шуни қайд этиш жоизки, мерос мулки тўғрисида тўлиқ тушунчага эга бўлиш учун **мероснинг очилиши, мероснинг очилиш жойи, мерос таркиби, меросхўрлар ва нолойиқ меросхўрларни меросдан четлатиш тартибини билиш талаб** этилади.

Мерос очилиши ҳақида сўз борганда, фуқаронинг ўлими ёки фуқарони вафот этган деб топиш мерос очилишига ягона асос бўлишини таъкидлаш жоиз. Мероснинг очилиши маълум бир вақт билан белгиланади. Жумладан, мерос қолдирувчининг ўлган куни, у вафот этган деб эълон қилинганда эса, агар суднинг қарорида муддат кўрсатилган бўлмаса, вафот этган деб эълон қилиш тўғрисидаги

суднинг қарори кучга кирган кун, Фуқаролик кодексининг 1116-моддасига кўра, мерос очилган вақт ҳисобланади.

Фуқаролик кодексининг 36-моддасида фуқарони вафот этган деб эълон қилиш асослари қайд этилган. Яъни агар фуқаронинг қаерда турганлиги ҳақида унинг яшаш жойида уч йил мобайнида маълумот бўлмаса, башарти у ўлим хавфи солиб турган ёки муайян бахтсиз ҳодисадан ҳалок бўлган деб тахмин қилиш учун асос бўладиган вазиятларда бедарак йўқолган бўлиб, унинг қаердалиги ҳақида олти ой мобайнида маълумотлар бўлмаса, манфаатдор шахсларнинг аризасига мувофиқ, суд уни вафот этган деб эълон қилади.

Ўлим факти фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш (ФХДЁ) идораси томонидан, тегишли тиббиёт муассасасининг фуқаронинг вафот этганлиги ҳақидаги маълумотномаси асосида бериладиган ўлим ҳақидаги гувоҳнома билан тасдиқланади.

Ўлим ҳақидаги гувоҳнома ФХДЁ идораси томонидан вафот этган фуқаронинг қариндошларига вафот этган шахснинг паспорти ўрнига берилади.

Бундан ташқари мерос очилишининг аниқ вақтини белгилаш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Мерос очилиш вақтини аниқлашда, қонунчилик талабларига мувофиқ, ўлим ҳақидаги гувоҳномада кўрсатилган кун; суд қарорида кўрсатилган мерос қолдирувчи ўлган деб топилган кун; фуқарони ўлган деб топиш ҳақидаги суднинг қарори қонуний кучга кирган кун ёки ўлим хавфи мавжуд вазиятларда бедарак йўқолган фуқарони ўлган деб топиш ҳақидаги суднинг қарорида кўрсатилган кун ҳисобга олинади.

Мерос қолдирувчининг охириги яшаб турган жойи **мероснинг очилиш жойи** ҳисобланади. Агар мерос қолдирувчининг охириги яшаб турган жойи номаълум бўлса, Фуқаролик кодексининг 1117-моддасида белгиланганидек, мерос қолдирувчига тегишли бўлган **кўчмас мулк ёки унинг асосий қисми турган жой, кўчмас мулк бўлмаган тақдирда эса, кўчар мулкнинг асосий қисми турган жой мерос очилган жой** ҳисобланди.

Фуқаронинг доимий ёки асосан яшаб турган жойи унинг яшаш жойи ҳисобланиши Фуқаролик кодексининг 21-моддасида қайд этилган. Фуқаронинг охириги яшаб турган жойи унинг доимий уй рўйхатида турган жойи ҳақидаги маълумотга кўра, аниқланади.

Ҳаётда баъзан фуқаро маълум бир уйда доимий рўйхатда туради, аммо бутун ҳаёти давомида бошқа аҳоли пунктида

яшайдиган ҳолатлар ҳам учраб туради. Бундай вазиятда фуқаронинг ҳақиқатда, яшаган жойи **мерос очилган жой деб ҳисобланади.**

Фуқаронинг доимий яшаш жойини аниқлаш имконияти бўлмаган тақдирда, унинг **кўчмас мулки жойлашган жой мерос очилган жой деб қаралади.** Яъни бу кўчмас мулкка фуқаронинг эгалик ҳуқуқини белгилловчи ҳужжат асосида аниқланади. Масалан, уйга нисбатан эгалик ҳуқуқини берувчи олди-сотди шартномаси ва жойлардаги уй-жойларни техник рўйхатдан ўтказиш бюроларининг ушбу уй-жой давлат рўйхатидан ўтказилганлиги ҳақидаги маълумотномаси; техника воситалари жойлашган жой, уларнинг рўйхатдан ўтказилганлигини тасдиқловчи тегишли давлат автомобил назорати, трактор-тележка ва бошқа шу каби транспорт воситаларини рўйхатга олиш муассасалари томонидан берилган маълумотнома шундай ҳужжатлар сирасига киради.

Шунингдек, бошқа кўчар мулклар, хусусан, уй жиҳозлари, мебеллар, китоб, тасвирий санъат асарлари бўйича, улар жойлашган манзилдан келиб чиқиб, мерос очилган жой аниқланади. Ушбу мол-мулклар, агар мерос қолдирувчи вафотидан олдин ижарага олган хонадонда бўлса, у жойлашган жой мерос очилган жой ҳисобланади.

Масалан, Самарқанд вилоятининг чекка қишлоғида жойлашган уй-жой ва Тошкент шаҳри марказида жойлашган тўрт хонали квартира марҳумдан мерос бўлиб қолган. Лекин аниқланишича, марҳум ҳар иккала уйда доимий яшамаган, унинг охириги яшаган жойи номаълум. Бундай ҳолатда мероснинг асосий қисмини Тошкент шаҳридаги квартира ташкил этади. Чунки бунда ушбу квартиранинг қиймати қишлоқдаги уй қийматидан бир неча маротаба юқорилиги ҳисобга олинади. Шу асосда, ушбу квартира жойлашган жой мерос очилган жой ҳисобланади.

Мерос очилган пайтда мерос қолдирувчига тегишли бўлган, унинг ўлиmidан кейин ҳам бекор бўлмайдиган барча ҳуқуқ ва мажбуриятлари мерос таркибига киради. Бинобарин, фуқароларнинг қонун билан тақиқланмаган барча мулки ва мулкка бўлган ҳуқуқ ва мажбуриятлари хусусий мулк сифатида мерос таркибига киради.

Юридик шахс ҳисобланган ҳар қандай кооператив, тижорат ташкилотларига аъзолик ҳуқуқи, уларнинг фаолиятида иштирок этиш, агар қонун, шартнома ёки низомда бошқа ҳол белгиланган бўлмаса, мерос таркибига кирмайди. Мерос таркибига мерос қолдирувчининг умумий мулкдаги ҳар қандай улуши, пай бадаллари киради.

Ўар қандай мулкнинг мерос қолдирувчининг ўзига тегишли қисми мерос таркибига киради. Масалан, мерос мулки эр-хотинга тегишли умумий мулк ёхуд икки ёки ундан ортиқ шахснинг биргаликдаги эгаллигида бўлган мулкдан иборат бўлса, у ҳолда умумий мулкнинг фақат мерос қолдирувчига тегишли қисми мерос таркибига киради. Мерос қолдирувчининг васияти ҳам, у қандай мазмунда бўлишидан қатъи назар, фақат мулкнинг мерос қолдирувчига тегишли қисмига нисбатан тадбиқ қилинади.

Шунга кўра, қонун бўйича меросга бўлган ҳуқуқ тўғрисида ёки васиятнома бўйича меросга бўлган ҳуқуқ тўғрисида гувоҳнома расмийлаштиришда мулкнинг айнан қандай қисми мерос қолдирувчига тегишли эканини аниқлаш муҳим аҳамиятга эга.

Мерос очилган пайтда ҳаёт бўлган фуқаролар, шунингдек, мерос қолдирувчининг ҳаётлик пайтида ҳомила ҳолида бўлган ва мерос очилгандан кейин тирик туғилган болалари васият ва қонун бўйича меросхўр бўлиши мумкин.

Мерос очилган пайтда тузилиб бўлган юридик шахслар, шунингдек, давлат ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳам, Фуқаролик кодексининг 1118-моддасида белгиланганидек, васият бўйича меросхўр бўладилар.

Мерос очилган пайтда ҳаёт бўлган мерос қолдирувчи билан қариндошлик муносабатларида бўлган шахслар қонун бўйича меросхўрлар доирасига киради. Улар қариндошлик доирасига қараб, Фуқаролик кодексининг 1135-1138-моддалари талабига мувофиқ, ворисликка чақириладилар.

Қонун бўйича биринчи навбатдаги ворисларга мерос қолдирувчининг болалари, жумладан, фарзандликка олинган болалар, эри ёки хотини ва ота-онаси (фарзандликка олувчилар) тенг улушларда кирадилар.

Қонун бўйича иккинчи навбатдаги ворислик ҳуқуқига мерос қолдирувчининг туқилган ҳамда она (ота) бир ота (она) бошқа ака-укалари ва опа-сингиллари, шунингдек, унинг ҳам ота, ҳам она тарафдан бобоси ва бувиси тенг улушларда эга бўладилар.

Мерос қолдирувчининг туғилган амакиси, яъни отасининг ака ёки укалари, тоғаси, яъни онасининг ака-укалари, аммаси — отасининг опа-сингиллари ва холаси — онасининг опа-сингиллари тенг улушларда **қонун бўйича учинчи навбатдаги ворислик ҳуқуқига** эгадир.

Мерос қолдирувчининг олтинчи даражагача (олтинчи даража ҳам шунга киради) бўлган бошқа қариндошлари қонун бўйича **тўртинчи навбатдаги ворислик ҳуқуқига эга бўладилар**. Мерос қолдирувчининг меҳнатга қобилиятсиз боқимлари, агар улар Фуқаролик кодексининг 1141-моддаси асосида мерос олмаса, бешинчи навбатдаги ворислик ҳуқуқига кирадилар.

Миллий қонунчиликда нолайиқ меросхўрларни меросдан четлаштириш ҳам ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солинган. Меросдан четлаштириш ёки мерос олишдан маҳрум қилиш фақат қонунда, хусусан, Фуқаролик кодексининг 1119-моддасида белгиланган асослар ва тартибда амалга оширилиши мумкин.

Қонуннинг ушбу меъёрида, мерос қолдирувчини ёки эҳтимол тутилган меросхўрлардан биронтасини қасддан ўлдирган ёки уларнинг ҳаётига суиқасд қилган шахслар васият бўйича ҳам, қонун бўйича ҳам мерос олиш ҳуқуқига эга эмаслиги белгиланган.

Мерос қолдирувчи ўзининг охириги хоҳиш-иродасини амалга оширишига қасддан тўсқинлик қилган ва бу орқали ўзининг ёки ўзига яқин шахсларнинг ворисликка чақирилишига ёхуд мероснинг ўзига ёки ўзига яқин шахсларга тегишли улуши кўпайтирилишига имкон яратган шахслар васиятнома бўйича ҳам, қонун бўйича ҳам мерос олиш ҳуқуқига эга эмас.

Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинган ва мерос очилган пайтда бу ҳуқуқлари тикланмаган ота-оналар шу фарзандларидан қолган мерос мулкига ворис бўлиш ҳуқуқига, шунингдек, мерос қолдирувчини таъминлаб туриш юзасидан қонун асосида ўзларига юклатилган мажбуриятларни бажаришдан бўйин товлаган ота-она (фарзанликка олувчилар) ҳамда вояга етган фарзандлар (фарзандликка олинганлар) қонун бўйича мерос олиш ҳуқуқига эга эмас. Қонуннинг ушбу талаби васият мажбуриятига ҳамда ҳар қандай меросхўрларга, жумладан, мажбурий ҳисса олиш ҳуқуқига эга бўлган меросхўрларга ҳам тааллуқлидир.

Мазкур қонун меъёри талабига кўра, нолайиқ меросхўрни ворисликдан четлатиш тегишли манфаатдор шахснинг даъво талабига кўра, суд томонидан ҳал этилади.

Шу ўринда суд амалиётидан мисол келтирамиз. Даъвогар Н.Гулова, А.Гулов, Н.Бакиева ва Л.Пўлатовалар судга даъво аризаси билан мурожаат қилиб, 2005 йилда вафот этган оталари К.Гуловдан уй-жой, автомашина ва уй жиҳозлари мерос бўлиб қолганини, оталари номидан жавобгар — укалари С.Гулов қалбаки васиятнома расмийлаштиргани ҳамда акаси А.Гуловнинг ҳаётига суиқасд

қилганини баён қилиб, васиятномани ҳақиқий эмас деб топишни ва С.Гуловни нолайиқ меросхўр сифатида меросдан четлаштиришни сўраган.

Судда ишни кўриш жараёнида С.Гулов ўзаро жанжал натижасида акаси А.Гуловнинг ҳаёти учун хавfli оғир тан жароҳати етказганлиги, шунингдек, васиятномани қалбакилаштирганлиги юзасидан суд ҳукми билан жиноий жавобгарликка тортилганлиги аниқланди.

Суднинг ҳал қилув қарори билан даъво қаноатлантирилиб, К.Гулов номидан расмийлаштирилган васиятнома ҳақиқий эмас, деб топилди. Шунингдек, С.Гулов қонун бўйича ўзига тегиши лозим бўлган мерос мулкининг бешдан бир (1/5) қисми миқдорида олиши лозим бўлган меросдан четлаштирилди.

Қонунчиликда вояга етмаганлар ва меҳнатга қобилиятсиз шахсларнинг мерос олиш ҳуқуқи ҳимояланган бўлиб, бу Фуқаролик кодексининг 1142-моддасида ўз ифодасини топган. Хусусан, қонуннинг ушбу меъёрида **меросдан мажбурий улуш олиш ҳуқуқига эга бўлган шахслар** доираси аниқ белгиланган.

Яъни мерос қолдирувчининг вояга етмаган ёки меҳнатга қобилиятсиз болалари, шунингдек, меҳнатга қобилиятсиз эри (хотини) ва ота-онаси, шу жумладан, уни фарзандликка олганлар, васиятнома мазмунидан қатъи назар, қонун бўйича ворис бўлганларида улардан ҳар бирига тегиши лозим бўлган улушнинг камида ярмини мажбурий улуш сифатида мерос қилиб олиш ҳуқуқига эга. Бошқача айтганда, мажбурий улуш олиш ҳуқуқининг асосий шarti — қонун бўйича вориснинг вояга етмаганлиги ёки меҳнатга қобилиятсизлик ҳолатидир.

Айтиш керакки, мулк эгасининг ўз мулкининг ўзи вафот этгандан кейинги тақдирини белгилаш ҳақидаги хоҳиш-иродаси васиятнома орқали расмийлаштирилади. Фуқаролик кодексининг 1120-моддасига кўра, васиятнома шахсан тузилиши лозим, уни вакил орқали тузишга йўл қўйилмайди.

Фуқаро ўзининг барча мол-мулкни ёки унинг муайян қисмини қонун бўйича меросхўрлар доирасига кирадиган ёки кирмайдиган бир ёки бир неча шахсга, шунингдек, юридик шахсларга, давлат ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига васият қилиб қолдириши мумкин.

Васият қилувчи қонун бўйича меросхўрлардан биттасини, бир нечтасини ёки ҳаммасини изоҳ бермаган ҳолда меросдан маҳрум

қилишга ҳақлидир. Шунингдек, мерос қолдирувчи васият қилаётган пайтида ўзига тегишли бўлмаган мол-мулк тўғрисидаги фармойишни ўз ичига оладиган васиятнома тузишга ҳам ҳақли. Агар мерос очилган пайтга келиб, бундай мол-мулк унга тегишли бўлиб қолса, тегишли фармойиш ҳақиқий ҳисобланади.

Мерос қолдирувчи васиятнома тузгач, у нотариал тасдиқланганидан кейин ҳам уни ўзи истаган пайтда бекор қилишга ва ўзгартиришга ҳақли бўлиб, у бунинг сабабларини кўрсатишга мажбур эмас.

Амалиётда мерос қолдирувчи томонидан айна бир мулкка нисбатан турли вақтда васиятнома қолдирган ҳолатлар ҳам учраб туради. Бунда васият қолдирувчининг охириги иродаси сифатида вақт бўйича кейинги қолдирилган васиятнома мерос қолдирувчининг сўнгги хоҳиш-иродаси сифатида инобатга олинади, ушбу васиятнома ўзидан олдинги васиятноманинг бекор қилинганини билдиради.

Қонунчиликда мерос қолдирувчининг барча хоҳиш-иродаси назарда тутилган. Шу жумладан, **шартли васиятнома қолдириш** ҳам қайд этилган. Фуқаролик кодексининг 1121-моддасида шартли васиятномага доир қоидалар ўрин олган бўлиб, унга кўра, **васият қилувчи мероснинг олиниши учун меросхўр хулқ-атворининг хусусиятини қонуний равишда шарт қилиб қўйишга ҳақли.**

Масалан, меросхўрнинг ижтимоий фойдали меҳнат билан шуғулланиши, олий маълумотли бўлиши, оила аъзоларига ғамхўрлик қилиши, спиртли ичимликларни истеъмол қилмаслиги ёки у мерос қолдирувчининг вафотидан кейин маълум ишларини давом эттириши каби шартлар асосида васиятнома расмийлаштириши мумкин.

Ҳаётда васиятномада кўрсатилган меросхўр мерос очилгунга қадар вафот этиши, васиятнома бўйича меросни қабул қилмаслиги ёки ундан воз кечиши ҳамда нолайик меросхўр сифатида қонунда назарда тутилган тартибда суд томонидан мерос олишдан четлаштирилиши билан боғлиқ ҳолатлар ҳам учраб туради. Баъзан эса, шартли васиятнома шартлари меросхўр томонидан бажарилмаслиги ҳам мумкин. Шуларнинг барчасини назарда тутган ҳолда, Фуқаролик кодексининг 1122-моддасида **ворисдан кейинги ворисни тайинлаш масаласи мустаҳкамлаб қўйилган.**

Мерос қолдирувчи юқоридаги ҳолатларни назарда тутиб, бошқа меросхўрни, яъни **ворисдан кейинги ворисни тайинлаш ҳуқуқига эга.** Фуқаролик кодексининг талабига мувофиқ, меросхўр бўла оладиган ҳар қандай шахс ворисдан кейинги ворис этиб тайинланиши мумкин. Бунда васиятнома бўйича меросхўрнинг

Ўзидан кейинги тайинланган ворис зарарига, яъни бошқа бирон шахс фойдасига меросдан воз кечишига йўл қўйилмайди.

Шу ўринда ҳаётий мисолларга мурожаат этсак, Маъруф ҳаётлигида нотариал тасдиқланган ҳолда шартли васиятнома қолдириб, унда агар ўғли Қобил спиртли ичимликларни истеъмол қилишни ташласа ва фойдали меҳнат билан шуғулланса, ўзига тегишли бўлган "Нексия" русумли автомашинасини унга васият қилиб қолдиришини ҳамда набираси, яъни қизи Нодиранинг ўғли Анварни кейинги ворис қилиб тайинлашини кўрсатган.

Спиртли ичимликлар ичишни ташлашга кўзи етмаган меросхўр Қобил мерос очилгач, нотариал идорага мурожаат қилиб, мерос мулки "Нексия" русумли автомашинадан укаси Салимнинг фойдасига воз кечган. Бироқ нотариус ушбу воз кечишни расмийлаштириб, мерос мулки бўлган автомашинага нисбатан Салимнинг номига мерос гувоҳномаси расмийлаштириб, хатоликка йўл қўйган. Юқорида келтирилган қонун талабига кўра, суд Салимга берилган мерос гувоҳномасини бекор қилган ва васиятнома бўйича ворисдан кейинги ворис Анварни меросхўр деб топиб, низо бўйича қонуний тўхтамга келган.

Қонун мулкдор зиммасига васиятнома қолдириш-қолдирмаслик борасида бирон-бир мажбурият юкламайди. Аксинча, васиятнома тузиш орқали барча мулклари ёки айрим мулкига нисбатан ворис тайинлаш ёки тайинламаслик ихтиёрий, мерос қолдирувчининг хоҳиш-иродасига боғлиқ бўлиб, мерос қолдирувчи ўз мулкининг фақат бир қисмини ўз ичига олган васиятнома расмийлаштириши мумкин.

Ушбу ҳолатда мулкнинг васият қилинмаган қисми тақдири ҳам қонунчиликда ўз ифодасини топган. Бунда Фуқаролик кодексининг 1123-моддаси талабига кўра, мерос мулкининг васият қилинмаган қисми Фуқаролик кодексининг 1134-1143-моддаларида назарда тутилган тартибда ворисликка чақириладиган қонун бўйича меросхўрлар ўртасида тақсимланади.

Васиятноманинг аҳамияти шундан иборатки, у — жисмоний шахс учун ўз мулкининг ўзи вафот этганидан кейинги тақдирини ўз хоҳиш-иродаси бўйича тасарруф қилишининг ягона усулидир. Ўар қандай шахс нафақат ўзи ҳаётлигида, балки вафот этганидан кейин ҳам фарзандлари яхши ва тинч-тотув яшашларини истайди.

Васиятнома қолдириш орқали шахс биргина ўзининг мол-мулки борасида фармойиш бериб қолмай, шу орқали ўзидан кейинги

авлодларининг тинч-осойишта, фаровон ва ҳамжихат ҳаёт кечиришларини таъминлаши мумкин.

Айтиш керакки, васиятнома қолдирилмаган ҳолатларда бутун мол-мулкни қонун бўйича ворислар ўртасида тенг тақсимлаш лозим бўлади. Албатта, фарзандлар аҳил-иноқ бўлиб, мол-мулкни тақсимлашда бир-бирига ён берса, бу яхши. Лекин улар бир-бирининг ҳуқуқини тан олмаса, меросхўрлар ўртасида натура ҳолида бўлиб бўлмайдиган айна бир кўчмас мулк, масалан, уй ёки кўчар мулк — автомашинани улар ўртасида тақсимлашда, қай бирига натура ҳолида қолдириб, қай бирига улушини пулда беришда низо келиб чиқмаслигига ҳеч ким кафолат бера олмайди.

Шу ўринда яна шуни айтиш лозимки, ота-она вафотидан кейин мулк таллашиб, бир-бирига тескари одамларга айланиш халқимиз маънавиятига ёт ҳолат бўлса-да, бугунги кунда ворислар ўртасида баъзан низо келиб чиқаётганлиги ачинарли ҳолдир.

Бошқа турдаги низолардан фарқли ўлароқ, ворисликка доир низоларнинг аксарияти васиятнома қолдирилмаган ҳолларда ва фақат яқин қариндошлар ўртасида юзага келади.

Масалан, ота томонидан васиятнома қолдирилмаган ҳолатда мерос мулки ҳисобланган биргина автомашинани икки ўғил ўртасида тақсимлаш лозим. Уларнинг ҳар иккаласи автомашинани натура ҳолида олишни хоҳлайди. Меросни эгаллаш борасида уларнинг ҳар иккаласи бир хил ҳуқуққа эга.

Бундай ҳолатда мерос қолдирувчи — ота томонидан автомашинани улардан бирига қолдириб, иккинчи ўғилга эса, автомашина баҳосининг ярмини бериш ҳақида васият фармойиши берилиши низо келиб чиқишининг олдини олади.

Мисол учун васиятнома қолдирмаган отанинг вафотидан кейин унинг икки ўғли ўртасида барча мол-мулк — уй, автомашина ва хусусий дўконни қонун бўйича ворислик асосида тенг ҳиссада бўлиш борасида низо келиб чиққан, дейлик. Бундай ҳолда васиятнома қолдириш орқали эса, уй ва автомашинани улардан бирининг, дўконни иккинчисининг эгаллигига берилиши орқали ушбу низонинг олдини олиш мумкин.

Айтиш керакки, васиятнома тузиш ва уни расмийлаштиришда Фуқаролик кодексининг 1124-моддасида кўрсатилган васиятнома шаклига доир қоидаларга қатъий амал қилиш лозим. Қонун талабига кўра, нотариал тасдиқланган васиятномалар ҳамда нотариал

тасдиқланган васиятномаларга тенглаштирилган васиятномалар ёзма шаклда тузилган ҳисобланади.

Ёзма шаклдаги васиятнома васият қилувчининг ўз қўли билан имзоланиши лозим. Агар васият қилувчи жисмоний нуқсонлари, касаллиги ёки саводсизлиги туфайли васиятномани ўз қўли билан имзолай олмаса, унинг илтимосига биноан, нотариус ёки қонунга мувофиқ васиятномани тасдиқлайдиган бошқа шахс ҳозир бўлганида васият қилувчи ўз қўли билан имзолай олмаганининг сабаблари кўрсатилган ҳолда васиятномага бошқа шахс имзо қўйиши мумкин.

Аммо Фуқаролик кодексининг 1124-моддасида кўрсатилган "бошқа шахс" сифатида қуйидаги шахслар, яъни нотариус ёки васиятномани тасдиқловчи бошқа шахс; васиятнома кимнинг фойдасига тузилган ёки кимга нисбатан васият мажбурияти юклатилган бўлса, ўша шахс, унинг эри (хотини), болалари, онаси, набиралари ва чеваралари, шунингдек, васият қилувчининг қонун бўйича меросхўрлари; тўлиқ муомала лаёқатига эга бўлмаган фуқаролар; саводсизлар ва васиятномани ўқий олмайдиган бошқа шахслар; ёлғон гувоҳлик берганлик учун муқаддам судланган шахслар васиятномани имзолаши мумкин эмас.

Мажбурий улуш олиш ҳуқуқига эга меросхўрлар мавжуд бўлган ёки васиятнома тузилишида қонун талабларига риоя қилинмаган ҳолларда тегишли манфаатдор шахс васиятномани ҳақиқий эмас, деб топиш ҳақидаги даъво аризаси билан судга мурожаат қилиш ҳуқуқига эга.

Васиятномани ҳақиқий эмас, деб топиш ва васиятномани бекор қилиш бир-биридан фарқ қилади. Васиятнома бўйича мерос олувчи ёки суд қарори билан васиятноманинг ҳақиқий эмас, деб топилишидан манфаатдор бўлган шахс мерос очилганидан кейин васиятномани ҳақиқий эмас, деб топиш тўғрисида даъво кўзғатиши мумкин.

Васият қилувчи исталган вақтда ўз васиятномасини бекор қилиш ёки ўзгартириш талабини қўйишга ҳақлидир. Васиятнома расмийлаштиришда Адлия вазирлиги томонидан 2010 йил 30 мартда 2090-сон билан рўйхатга олинган "Нотариуслар томонидан нотариал ҳаракатларни амалга ошириш тартиби тўғрисида"ги Йўриқнома талабларини билиш ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Мазкур йўриқномада васиятномаларни тасдиқлашга доир қатор талаб ва тартиблар белгилаб берилган. Жумладан, ушбу йўриқноманинг 18-бобида нотариуслар муомала лаёқатига эга бўлган фуқаро шахсан тақдим этган васиятномаларни тасдиқлаши, битта

васиятномани бир неча шахс номидан, шунингдек, вакил орқали расмийлаштирилишига йўл қўйилмаслиги, мулк ўз фойдасига васият қилинаётган фуқаро васият қилувчининг ўзи томонидан илтимос қилинмаган ҳоллардан ташқари барча ҳолларда васият тузилаётган вақтда иштирок этиши мумкин эмаслиги, агарда шундай илтимоснома мавжуд бўлганда, бу ҳақда васиятномининг ҳар икки нусхасига ёзилиб, нотариуснинг имзоси ва нотариал идора муҳри билан тасдиқланиши лозимлиги борасида кўрсатмалар берилган.

Нотариал тасдиқланган васиятнома васият қилувчи томонидан ёзилган ёки унинг сўзларидан нотариус томонидан ёзиб олинган бўлиши лозим. Васиятномани васият қилувчи сўзларидан нотариус томонидан ёзиб олиш пайтида умумий қабул қилинган техника воситаларидан, яъни ёзув машинкаси, компьютер ва ҳоказолардан фойдаланиш мумкин.

Васият қилувчининг сўзларидан нотариус томонидан ёзиб олинган васиятномани имзолашдан олдин васият қилувчи унинг матнини нотариус олдида тўлиқ ўқиб чиқиши лозим. Агар васият қилувчи жисмоний нуқсонлари, касаллиги ёки саводсизлиги туфайли васиятномани шахсан ўқий олмаса, васиятномининг матни васият қилувчига нотариус томонидан ўқиб эшиттирилади. Бу ҳақда васиятномада тегишлича қайд этилиб, васият қилувчи васиятномани шахсан ўқий олмаганининг сабаблари кўрсатилади.

Васият қилувчининг хоҳишига кўра, васиятнома нотариус томонидан унинг мазмуни билан танишиб чиқилмасдан тасдиқланади. Бундай васиятнома махфий ҳисобланади. Васият қилувчи махфий васиятномининг ҳақиқий саналмаслик хавфини бартараф қилиш учун ўз қўли билан ёзиши ва имзолаши лозим. Васиятнома икки гувоҳ ва нотариус иштирокида хатжилдга солиниб, хатжилд елимланади. Гувоҳлар ўз фамилияси, исми, отасининг исмини ва доимий турар жойини кўрсатган ҳолда хатжилдга имзо қўяди. Гувоҳлар имзо қўйган хатжилд гувоҳлар ва нотариуснинг иштирокида бошқа хатжилдга солинади ва бу хатжилд ҳам елимланади, унга нотариус тасдиқлаш устхатини ёзиб қўяди.

Юқорида баён қилинган нотариал тасдиқланган васиятномани тасдиқлашда амал қилиниши лозим бўлган тартиб ва қоидалар нотариал тасдиқланган васиятномага тенглаштирилган васиятномаларга нисбатан ҳам татбиқ қилинади.

Фуқаролик кодексининг 1126-моддасида нотариусдан ташқари қуйидаги мансабдор шахслар васиятнома тасдиқлашга ваколатига эга экани кўрсатилган. Яъни касалхоналар, госпиталлар ва бошқа

даволаш муассасаларининг бош врачлари, уларнинг даволаш ишлари бўйича ўринбосарлари ёки навбатчи врачлари, шунингдек, госпиталларнинг бошлиқлари, қариялар ва ногиронлар уйларининг раҳбарлари ёки бош врачлари; Ўзбекистон Республикаси байроғи остида сузиб юрган кема капитанлари; қидирув экспедициялари ёки шу каби бошқа экспедициялар бошлиқлари; ҳарбий қисм командирлари; озодликдан маҳрум этиш жойлари ёки қамоқда сақлаш муассасаси бошлиқлари; нотариус бўлмаган аҳоли пунктларидаги шаҳарчалар, кишлоқлар ва овуллар фуқаролар йиғинлари раислари (оқсоқоллари) васиятнома расмийлаштириш ваколатига эга.

Қонунда кўрсатилган ушбу шахслар рўйхати қатъий бўлиб, уни кенгайтириб талқин қилиш мумкин эмас. Фақатгина қонунда айнан кўрсатилган мансабдор шахслар васиятнома тасдиқлаш ваколатига эга. Уларнинг топшириғига асосан бошқа шахс, даволовчи врач, бўлим бошлиқи, кема капитанининг ёрдамчиси, экспедиция бошлиғининг муовини, қисм командирининг ўрнига бўлинма бошлиғи, муассаса бошлиғининг ўринбосари бундай ваколатга эга ҳисобланмайди.

Қонунда кўрсатилган мансабдор шахслардан бошқа шахслар томонидан васиятнома расмийлаштирилиши унинг ҳақиқий эмаслигига олиб келади. Шунингдек, қонунда кўрсатилган васиятномани тасдиқлаш ваколати берилган мансабдор шахсларга ҳам ҳар қандай ҳолатда, ҳар қандай фуқаронинг васиятномасини тасдиқлаш ваколати берилмаган.

Юқорида санаб ўтилган мансабдор шахсларнинг қайси ҳолатда, ким томонидан қолдирилаётган васиятномани тасдиқлаши ҳам қонунда, хусусан, Фуқаролик кодексининг 1126-моддасида аниқ баён қилинган. Касалхоналар, госпиталлар, бошқа стационар даволаш муассасаларида даволанаётган ёки қариялар ва ногиронлар уйларида яшаб турган фуқароларнинг васиятномасини ана шу касалхоналар, госпиталлар ва бошқа даволаш муассасаларининг бош врачлари, уларнинг даволаш ишлари бўйича ўринбосарлари ёки навбатчи врачлари, шунингдек, госпиталларнинг бошлиқлари, қариялар ва ногиронлар уйларининг директорлари ёки бош врачлари тасдиқлаши мумкин.

Шунингдек, юқорида қайд этилган қонунда Ўзбекистон Республикаси байроғи остидаги сузиб юрган кемалардаги фуқароларнинг васиятномасини ана шу кема капитанлари; қидирув экспедициялари ёки шу каби бошқа экспедицияларда иштирок этаётган фуқароларнинг васиятномасини шу экспедиция бошлиқлари; ҳарбий хизматчиларнинг, нотариуслар бўлмаган

ерларда жойлашган ҳарбий қисмларда эса, бу қисмларда ишлаётган ҳарбий бўлмаган фуқаролар, уларнинг оила аъзолари ва ҳарбий хизматчилар оила аъзоларининг васиятномаларини ҳарбий қисмларнинг командирлари; озодликдан маҳрум этиш жойларида ёки қамокда сақланаётган шахсларнинг васиятномаларини тегишли муассаса бошлиқлари; нотариус бўлмаган аҳоли пунктларида яшаётган шахсларнинг васиятномасини қонунга мувофиқ нотариал ҳаракатларни амалга ошириш ҳуқуқига эга бўлган мансабдор шахслар фуқаролар йиғини раиси(оқсақоли) томонидан тасдиқланиши кўрсатилган.

Васиятнома тасдиқлаш ҳуқуқи берилган мансабдор шахслар васиятномани тасдиқлаш жараёнида шахсан ўзи васият қолдирувчининг шахсини, унинг муомалага лаёқатлилигини аниқлаши талаб қилинади. Васиятнома бевосита васият қилувчининг иштирокида тасдиқланиши ва "Нотариат тўғрисида"ги қонуннинг 27-моддаси талабига кўра, бир нусхаси васият қилувчи доимий яшайдиган жойдаги нотариал идорага юборилиши лозим.

Васиятномани расмийлаштиришда, келгусида низо келиб чиқмаслиги учун, қонун ҳамда бу борадаги қўлланма талабларига, хусусан, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2010 йил 30 мартда 2090-сон билан рўйхатга олинган "Нотариуслар томонидан нотариал ҳаракатларни амалга ошириш тартиби тўғрисида"ги Йўриқнома, Адлия вазирлиги томонидан 2011 йил 25 майда 2231-сон билан рўйхатга олинган "Нотариал тасдиқланган ҳужжатларга тенглаштириладиган васиятномалар ва ишончномаларни тасдиқлаш тартиби тўғрисида"ги Йўриқнома ҳамда "Ўзбекистон Республикаси шаҳарчалар, қишлоқлар ва овуллар фуқаролар йиғинларининг раислари (оқсоқоллари) томонидан белгиланган нотариал ҳаракатларни амалга ошириш тартиби тўғрисида"ги қўлланма қоидаларига қатъий амал қилиниши лозим.

Бундан ташқари васиятнома матни ва мазмунида чалкашлик ва турли хил тушунмовчиликларга йўл қўйилмаслиги, васиятномани талқин қилишга эҳтиёж туғдирмаслик учун юқорида қайд этилган қўлланма иловасида келтирилган васиятнома шаклларига доир қоидаларга риоя қилиш керак.

Қонунда назарда тутилган мансабдор шахслар биргина васиятномани гувоҳлантириш билан чекланиб қолмасдан, балки васият қилувчи ёки унинг ёзма аризаси-фармойишига биноан васиятномани бекор қилиш, ўзгартириш бўйича ҳам маълум ҳаракатларни амалга ошириши тақозо этилади.

Бунда, Фуқаролик кодексининг 1127-моддасига кўра, васиятномининг барча нусхалари йўқ қилиниши мумкинлиги, васиятномани бекор қилиш ҳақидаги аризага қўйилган имзонинг ҳақиқийлиги нотариал тартибда шаҳодатлантирилиши кераклиги, васиятномани бекор қилиш ҳақида нотариал ҳаракатлар қайд этиладиган реестрга, алфавитли дафтарга ёзиб қўйилиши ва уни имзо ҳамда муҳр билан тасдиқлаш талаб қилиниши каби ҳолатларга эътибор қаратиш зарур.

Васиятнома тасдиқлаш ваколати берилган шахсдан Фуқаролик кодексининг ворислик ҳуқуқига доир меъёрларини ҳамда юқорида қайд этилган қўлланма талабларини билиш ҳамда унга риоя этиш талаб қилинади.

Ва, ниҳоят, Фуқаролик кодексининг 1128-моддасида васиятномани сир сақлашга доир меъёр мустаҳкамланган. Яъни нотариус, васиятномани тасдиқловчи бошқа мансабдор шахс, шунингдек, васият қилувчининг ўрнига васиятномани имзолаган фуқаро мерос очилгунга қадар васиятномининг мазмунига, унинг тузилиши, бекор қилиниши ёки ўзгартирилишига дахлдор маълумотларни ошкор қилишга ҳақли эмас. Бу ҳолида ҳам, васиятнома ким томонидан тасдиқланганидан қатъи назар, барча васиятномаларга бирдек тааллуқлидир.

Холмўмин ЁДГОРОВ, Олий суд судьяси